

Facing Facing the future

Een bespreking van het Interfutures-rapport,
in het bijzonder sociale en culturele aspecten

PROF. DR. P. THOENES*

Dit artikel bevat een bespreking van de Interfutures-studie en de scenariomethode die daarbij is gebruikt. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan sociaal-culturele ontwikkelingen die worden voorzien. Wat verwachte veranderingen op dit gebied betreft zou de auteur wat verder willen gaan dan het Interfutures-rapport. De veronderstelling dat een post-materialistische oriëntatie sterk aan invloed zou winnen, deelt hij niet. In het algemeen zijn sociaal-culturele elementen in het Interfutures-rapport minder goed uitgewerkt dan economische.

Het hoe en waarom van „prospectieve analyses”

De eeuwenoude behoefte om in de toekomst te kunnen kijken, heeft de laatste vijftig jaar in het Westen geleid tot een apart soort publikaties waarvan *Facing the future* het meest recente voorbeeld is. In essentie zijn al deze publikaties vruchten van de futurologieboom, maar er begint een eigentijdse stijl te ontstaan. Het is niet meer utopie of anti-utopie, niet zonder meer voorspelling of waarschuwing. Het is al weer anders dan de scenario's van Kahn, anders dan Datar, anders dan het rapport van de Club van Rome.

De basisgedachte is in essentie dezelfde. Men wil zich een beeld vormen van de toekomst op iets langere termijn, gezien vanuit een globaal perspectief. Men heeft dat nodig, omdat op allerlei plaatsen mensen, groepen en instellingen de verantwoordelijkheid op zich nemen voor acties en programma's, waarmee men meent stukjes toekomst in de hand te kunnen nemen. Telkens weer is gebleken dat die initiatiefnemers gebaat zouden zijn geweest bij een betere oriëntatie op hun eigen wereld en op die van hun burea. Er is een wereldbewustzijn aan het ontstaan en, naar we hopen, ook een wereldgeweten. Organisaties zoals de OESO getuigen ervan en het verschijnen van *Facing the future* is een van de mijlpalen op een weg, waarlangs er naar alle waarschijnlijkheid nog vele zullen komen te staan. Nu zijn het nog betrekkelijk opzienbarende gebeurtenissen; misschien zal mettertijd de verschijning van een dergelijk rapport even vanzelfsprekend zijn als uit uitspreken van een troonrede of het verschijnen van een jaarboek van het CBS.

Vaste ingrediënten van dit nieuwe type publikaties, deze „antennerrapporten”, van „prospectieve analyses” zijn:

- a. het houden van een vinger aan de pols van de ons omringende natuur en het onderzoeken van de gevolgen van onze soms wat al te intieme omgang met haar;
- b. het nagaan wat de gevolgen voor ons zijn als de natuur niet meer zou opleveren, wat we van haar verwachten;
- c. het vooruitzicht naar te verwachten ontwikkelingen binnen de westerse wereld, wat betreft economie, politiek, cultuur en sociaal leven;
- d. ingaan op de te verwachten wisselwerking tussen de westerse en andere werelden.

Het woord ontwikkeling, zoals dat hier wordt gebruikt, geeft aan dat het te ontwerpen toekomstbeeld een mengverhouding is van trends, omhooggaande trends, reacties en alternatieven.

De meeste rapporten, die tot dusver zijn verschenen, worden ook gekenmerkt door het bewust tonen van een eigen teneur; een verdoemende of een geruststellende, een waarschuwendende of een hoopgevendende. Wat elk van deze rapporten weer van elkaar onderscheidt, is de dosering en de uitwerking van de aandachtspunten, waardoor ieder rapport veelal een eigen kleur en toon heeft.

Ieder rapport schat onze plaats op de al genoemde weg, die nog slechts gedeeltelijk van mijlpalen is voorzien, anders in. In een grijs verleden zijn de eerste schreden op die weg gezet door de mens die op bescheiden schaal gebruik maakte van de mogelijkheden die een grote, hem dicht omgevende natuur bood. Deze mens dacht in termen van evenwicht en handhaving, van seizoenen en generaties met de blik gericht op eigen dal en dorp. Nu is de mens op weg naar een wereld, waarin hij de natuur kent, haar mogelijkheden heeft geïnventariseerd en deze exploiteert. De mens heeft de bruikbaarheid van de natuur op lange termijn gekeurd wat betreft de diensten die zij kan verlenen in een veranderingsproces van de gehele menselijke samenleving, waarin versnellingen optreden die niemand juist kan inschatten en die lang niet altijd onverdeeld als vooruitgang worden beschouwd.

Welke plaats heeft het hier te bespreken rapport in een wereld, waarin men zich enerzijds qua schaal en institutionalisering steeds meer voor de toekomst bindt, terwijl men over de inhoudelijke vulling van die toekomst (althans in het Westen) in een fase schijnt te verkeren van groeiende onzekerheid? *Facing the future* is sterk gebaseerd op het denken in de huidige verzorgingsstaten. Het draagt daarvan de sporen door het type beleidsdenken waarop het zich richt, door de hanteerbaarheidsveronderstellingen en door de termijnstelling, die loopt tussen 25 en 50 jaar. De auteurs hullen zich niet in vakgebonden geheimtaal, maar suggereren ook geen alwetendheid. Zij zijn niet bang de lezer, die niet wordt onderschat, mede te delen waar zij zelf de grenzen van hun blikveld menen te ontwaren. Het rapport wordt gekenmerkt door grote kennis van hetgeen reeds om ons heen staat en dus door een sensitiviteit voor het zich ontwikkelende. De toon is prettig rustig, zonder dat er schijnzekerheden worden opgeroepen.

Wat betreft de dosering in het Interfutures-rapport van de eerder genoemde ingrediënten, heb ik waardering voor de volgende onderdelen:

1. economie wordt opgevat in ruime zin, als onderdeel van een levenswijze;
2. het sociaal-culturele aspect krijgt meer aandacht dan we bij

* Hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

- andere rapporten van dit type gewend waren;
- het belang van ontwikkelingen in de niet-westerse wereld voor de wereld als geheel heeft acceptabele proporties gekregen. De auteurs hebben oog voor de erbinen groeiende differentiaties, de toon wordt niet meer gekenmerkt door koloniaal schuldbesef of door technologische suprematie van het Westen;
 - er is een verantwoord aftasten van de ontwikkelingen van onze relaties met de natuur zonder te vervallen in paniek, pantheïsme of geloof in technische wonderen.

Aan mijn persoonlijke voorkeuren zou nog iets meer tegemoet gekomen zijn indien:

- er uitgebreider was ingegaan op de relaties met het Oostblok in de toekomst. Het rapport suggereert toekomstige problemen die zo niet de essentiële beschikbaarheid, dan toch de verdeling van agrarische, energetische en andere grondstoffenvoorraden betreffen. *Facing the future* wijst ook op het feit dat deze zaken in het Oostblok een eigen, van het Westen afwijkend profiel hebben. Het Oostblok lijkt dus een belangrijke gesprekspartner te kunnen zijn. Toch horen we er heel weinig over;
- men is in het rapport gevoelig voor het feit dat het economische aspect in het Westen niet meer de „prime mover” van alles is. In dit licht had het sociaal-culturele aspect nog wel wat meer aandacht kunnen krijgen dan het nu heeft gehad;
- de westerse wereld besteedt miljarden aan wapening. Oorlogsangst is een van onze trauma's. In het Interfutures-rapport is de wereldvrede blijkbaar al uitgebroken: er komt geen enkele generaal in voor;
- het is heel goed, dat het rapport de mondiale interdependentie zo beklemtoont. Toch is 25 jaar — de meest genoemde termijn — eigenlijk wel wat kort, als men het ruimtelijke element zoveel aandacht schenkt. Om wereldverhoudingen in het juiste perspectief te kunnen plaatsen is wel een termijn van een halve eeuw vereist.

Overigens meen ik wel te begrijpen, hoe men tot de hier gekozen doseringen is gekomen. Met name kunnen tactische en methodologische overwegingen een rol hebben gespeeld, waarop ik bij de behandeling van de scenariomethode hoop terug te komen.

De titel van het rapport is *Facing the future*. Dat is moeilijk te vertalen; het goede is juist dat „facing” zowel betekent „uitzien op” als „tegemeet treden van”, zowel „onder ogen zien” als „het hoofd bieden aan”. De toekomst houdt een uitdaging in, die we met inzet en rationaliteit met goed gevolg zouden moeten kunnen beantwoorden. Het rapport zelf formuleert dat het best:

„Interfutures was conceived as an attempt at prospective analysis. Not as a forecasting exercise. Prospective analysis recognises that an attempt must be made to imagine the different futures, that could result from the behaviour of the actors involved within the limits of the systems through which they act. It attempts therefore, to distinguish trends whose dynamics are almost invariant from those which can be affected by the decisions of the actors concerned and by uncertain events. It endeavours to grasp the projects which these actors will seek to implement and which will shape their future behaviour. These actors will create and invent new solutions” (blz. 3).

De scenario's

Om inzicht te krijgen in wat voor een wereld we mogelijkere wijs over 25 jaar zullen verkeren, wordt in *Facing the future* een zestal scenario's ontwikkeld, die even zovele mogelijkheden in beeld brengen. Scenario's zijn in allerlei vorm min of meer gemeengoed geworden. Vanwege de intensiteit waarmee de scenariomethode in *Facing the future* wordt toegepast, is een aparte bespreking van deze methode echter zeer zeker de moeite waard. Na eerst de voornaamste stappen van de scenariomethode te volgen, zullen we zien hoe deze in *Facing the future* is toegepast.

De term scenario, zoals die hier is gebruikt, betekent een totaalbeeld op macroniveau van de samenleving op een bepaald tijdstip in de toekomst. Een scenario is geen voorstelling en geen „science fiction”. Men kiest een aantal belangrijke factoren en probeert na te gaan hoe deze zich zouden kunnen ontwikkelen tot een veronderstelde gewijzigde situatie ten aanzien van die factoren en ook wat dat betekend voor andere factoren. Hetzelfde onderzoek men voor verschillende mogelijke gewijzigde situaties. Het zijn vooral de veronderstelde onderlinge positieve en negatieve beïnvloeding der factoren en de geïntegreerde analyse van de consequenties van verschillende ontwikkelingen, die de waarde van het goede scenario bepalen.

Men is dit soort beeldvorming gaan cultiveren, toen bleek dat de beschikbare sectorale trendextrapolaties te kort schoten, doordat daarbij geen rekening wordt gehouden met onderlinge beïnvloeding van factoren en met de niet tijdig onderkende, bij elke factor behorende, niet-bedoelde neveneffecten. Scenario's kunnen worden gebruikt uit bezorgdheid („early warming-system”), maar ook als preferentie-bepaling voor het onderkennen en stimuleren van de meest wenselijke ontwikkeling.

De algemene werkwijze voor het maken van grote scenario's, zoals hier besproken, omvat de volgende onderdelen:

- de basisanalyse, waarbij een beeld wordt geschetst van de huidige periode met haar voornaamste trends, spanningen, verworvenheden en opkomende onderstromen. Het onderkennen en formuleren van de grote spanningen in die periode is daarbij van groot belang;
- naar aanleiding van de diagnose in de basisanalyse worden mogelijke streefbeelden aangegeven. Het maken van een keuze van bepaalde streefbeelden uit het geheel van mogelijkheden behoort ook tot deze fase;
- vaststelling van de kernvariabelen, die de ontwikkeling ten aanzien van belangrijke factoren weergeven. Per kernvariabele wordt aangegeven binnen welke marges de ontwikkelingen zich zullen voltrekken en welke waarde bij een bepaald streefbeeld past (is b.v. de bevolkingsontwikkeling een kernvariabele, dan wordt voor een bepaald scenario gekozen voor een jaarlijkse groei van b.v. 3% of 5%);
- de keuze van afgeleide variabelen waarvan de ontwikkeling het beeld moet completeren. De verwerking van een grofmazig tot een fijnmazig raster;
- het geven van een totaalbeeld per scenario. Het totaalbeeld moet ons laten zien wat we nog niet wisten. Het moet plausibel zijn zonder te vervallen tot evidenties; het moet verrassend en leerrijk zijn zonder te vervallen tot onwaarschijnlijkheden. Het beeld moet zo gedetailleerd zijn, dat het beeld van de toekomstige samenleving in haar totaliteit wordt opgeroepen, maar tegelijk zo kernachtig, dat de grondstructuur zichtbaar blijft;
- het aangeven van de mogelijke loop der gebeurtenissen tussen nu en het ogenblik, waarop het streefbeeld van toepassing is.

De feitelijke werkwijze is nog aanzienlijk ingewikkelder, maar met de hier gegeven punten kan worden volstaan voor de beoordeling van de scenario's van *Facing the future*. Scenario's kunnen variëren van zeer algemene schetsen, die dienen voor mobilisering van de publieke opinie tot zeer specifieke taakvoorbereidingschema's voor commandogroepen.

De hier te bespreken scenario's hebben als gemeenschappelijke achtergrond een basisanalyse („Facing the present”). Dit is een bijzonder knap stuk, dat in een zeer beknopte vorm de huidige wereldsituatie op overtuigende wijze in beeld brengt. Hoogstens zou ik hierbij willen opmerken, dat er rijklijk veel productie- en consumptie-elementen aan de orde komen in verhouding tot sociale, politieke en culturele.

Voorts hebben zij gemeen de keuze van de kernvariabelen: a. de relaties tussen de ontwikkelde landen. Op het conti-

nuüm met volledige integratie en volledige rivalisatie als uitersten zijn twee punten gekozen:

- „collegial management”; en
 - „partial abandonment of free trade”;
- b. de relaties tussen de ontwikkelde landen en de derde wereld. Hierbij zijn de volgende mogelijke situaties onderscheiden:
- „increase in economic exchanges”;
 - „more pronounced dissension between North and South”;
 - „a regional break up of the South”;
 - „a break up of the South”, waarbij de ontwikkelde regionale blokken ieder een nauwe relatie aangaan met een nabijliggend deel van het Zuiden, b.v. West-Europa associeert zich met Afrika;
- c. de interne dynamiek van de *ontwikkelde* landen, waarbij de volgende mogelijkheden worden genoemd:
- voortzetting van de oude trend van groei en behoud van het heersend waardenpatroon;
 - fragmentatie van waardenpatronen en bescheiden economische groei;
 - totale verandering van het waardenpatroon en bescheiden groei;
 - het ontstaan van een nieuw type „groei”;
- d. de keuze van ontwikkelingsstrategieën in de derde wereld, hetgeen nauw verbonden is met b.

Het aantal mogelijke combinaties bedraagt door de tweedeling bij a, de vierdeling bij b, de vierdeling bij c en de tweedeling bij d $2 \times 4 \times 4 \times 2 = 64$. Uit dit aantal mogelijke scenario's zijn er in *Facing the future* zes gekozen (blz. 86):

- A: in het Westen voortgezette groei, „collegial management”, toeneming van de Noord-Zuid-handel;
- B₁: ander waardenpatroon in westerse landen, bescheiden, andersoortige groei, verbetering Noord-Zuid-relaties;
- B₂: als B₁, maar met conflicterende waardenpatronen in westerse landen;
- B₃: als B₁ en B₂, maar met groeiende tegenstelling tussen Noord en Zuid;
- C: als B₃, maar met uitgesprokener Noord-Zuidtegenstelling;
- D: als C, maar met totale opdeling van de derde wereld, terwijl ook de westerse wereld zich in blokken opdeelt.

Uit de keuze blijkt, dat *Facing the future* de B-scenario's (verbetering Noord-Zuid-relaties, „collegial management”, gematigde of andere groei) de meeste aandacht geeft (al is scenario A het meest uitgewerkt).

Ter inleiding van mijn commentaar op de Interfutures-scenario's, zou ik willen opmerken dat ik, binnen de vakgroep Planning en Beleid in Utrecht, mede in opdracht van de Rijksplanologische Dienst al een paar jaar met de scenario-methode werk. Daarom heeft het navolgende wellicht een wat nadrukkelijk vakmatig karakter, waarbij bespreking van de werkwijze op de voorgrond staat, al zal het commentaar dan wel te vergelijken zijn met dat van een dorpskruidenier op Albert Heijn (n.b. het maken van scenario's is een kunde èn een kunst. De beste methodoloog op dit gebied, heeft niet per se het beste scenario te maken).

De scenario's in *Facing the future* zijn in hun soort knappe scenario's. Er zijn duidelijke keuzen gemaakt en het gekozen is goed verwoord. De interdependentie der variabelen is goed aangevoeld. Voorts zijn de eigen beperkingen duidelijk onderkend. Er wordt niet méér ingevuld, dan kan worden verantwoord. Telkens worden interne alternatieve mogelijkheden genoemd.

Bij de keuze der kernvariabelen vind ik de introductie van de mogelijke wijziging in waardenpatronen als kernvariabele in het Westen heel goed. Over de uitwerking ervan hoop ik in het laatste deel van deze beschouwing iets meer te zeggen. Vanuit mijn voorkeur vind ik de onderverdeling van de derde wereld volgens de opsplitsing onder b en vervolgens

onder d niet zo gelukkig. De onder d genoemde mogelijkheden hangen te sterk samen met die onder b, terwijl die eigenlijk weer afhankelijk zijn van de mogelijkheden onder a en c. Dit is overigens een van de grote problemen van de scenariomethode. De kernvariabelen worden immers gekozen op grond van een tweetal op zich onverzoenlijke overwegingen: zij moeten zoveel mogelijk onafhankelijk van elkaar zijn en men wil toch laten zien, hoe ze elkaar beïnvloeden.

De keuze der scenario's geeft aanleiding tot de vraag waarom juist deze zes scenario's uit de 64 mogelijkheden zijn gekozen. In feite heb ik de indruk, dat hier gebeurd is wat zo vaak bij een keuzeprocedure gebeurt. Men had al een idee, dat die zes van belang waren vóór men het rooster met de 64 mogelijkheden had ontworpen en daar quasi-objectief-logisch uit ging kiezen. Heel erg is dat nu ook weer niet en vanuit de belangstelling van de betrokkenen is de gegeven keuze wel begrijpelijk. Bij mijn eigen preferentie sluit ze overigens niet erg aan. Ik had liever meer aandacht gezien voor ontwikkelingen in het Westen en minder voor die in de derde wereld. Vrijwel steeds is zo'n keuze meer bepaald door politiek-ideologische voorkeuren van de scenariomaker dan door andere factoren.

De speelruimte die door de keuze van kernvariabelen is ontstaan, is vrij groot. Het gegeven assortiment geeft een goede „scale of challenges”, een grote keuze van mogelijke, betrekkelijk sterk uiteenlopende ontwikkelingen. Van belang is ook, dat wordt aangegeven, wat bij alle verandering hetzelfde blijft, b.v. het feit dat het Westen in alle gevallen ca. 50% van de wereldproductie houdt. Datgene wat ondanks alles niet verandert, verdient eigenlijk nog meer aandacht dan er hier aan gegeven is.

De tijdhorizont is, zoals al gezegd, gezien de gesuggereerde speelruimte van 25 jaar vrij kort, al kan in die periode inderdaad veel gebeuren. Ik heb enigszins de indruk dat de scenario's niet echt op dezelfde tijdlijn staan en dat b.v. B₂, B₃ en B₁ in deze volgorde best eens na elkaar zouden kunnen optreden.

Een ander punt is de beperking tot „harde” variabelen. Over het algemeen probeert men de plausibiliteit van scenario's te vergroten door te werken met kwantificeerbare variabelen. Dat is goed; het suggereert mede, dat ontwikkelingen in de hand gehouden kunnen worden. Tegelijkertijd is het soms de oorzaak van bijna onverantwoorde beperkingen. In de basisanalyse onderkent men problemen, in het scenario suggereert men bepaalde oplossingen, die door middel van extrapolatie van gemakkelijk beschikbare kernvariabelen zijn gevonden. Het opduiken van nieuwe kernvariabelen, die b.v. naar voren zijn gekomen uit de onderlinge botsing tussen de nu bekende en gebruikte variabelen, blijft buiten beeld. Ook de Interfutures-scenario's, hoe voorzichtig en deskundig zij ook worden gehanteerd, onderschatten bij de beeldvorming Clio's creativiteit. Dit klemt vooral bij de mogelijke varianten voor het toekomstige westers waardenpatroon. In de toekomst schijnen culturele momenten immers relatief zwaarder te gaan wegen, terwijl die juist moeilijker zijn in te schatten. Omdat we nu ten aanzien van de cultuur in zo'n ongerichte, ongeruste situatie verkeren, is verantwoordde scenariokeuze extra moeilijk.

Scenario's zoals die van Kahn en Wiener worden wel eens gezien als een popularisering van het toekomstdenken, als aantrekkelijke science fiction. De scenario's, die in *Facing the future* worden aangeboden (blz. 293 e.v.) zijn helemaal niet gemakkelijk. Ze zijn afgestemd op universitair gevormde of geïnteresseerde stafleden van Europese of nationale beleidsinstellingen en hun wetenschappelijke entourage. Het scenario in deze volwassen vorm vraagt nauwlettende en kritische studie, waarbij het tempo niet hoger dan één scenario per dag kan zijn. Daardoor kunnen zij nauwelijks meer dienen als animator voor de geïnteresseerde leek of als hint voor de politicus in tijdnood en wordt de klantenkring beperkt tot de vakgenoten met alle voor- en nadelen van dien (in aangepaste vorm kunnen de scenario's eventueel wel een

rol spelen, zowel naar beneden toe ten behoeve van algemene voorlichting, als naar boven als direct beleidsadvies).

Men leze deze punten van commentaar en kritiek niet verkeerd. Onder de publikaties, die scenario's presenteren, neemt *Facing the future* mijns inziens een zeer eervolle plaats in.

De sociaal-culturele perspectieven

Nadat het Interfutures-rapport de grote vraagstukken van overbevolking, ondervoeding, energieschaarste en natuurbederf met gepaste zorg heeft geanalyseerd en van hun „doomsday“-effecten heeft ontdaan, wordt aandacht besteed aan de voortgezette sociaal-culturele inrichting van eigen huis. Wat daar mogelijk en waarschijnlijk is, wordt grotendeels gebaseerd op publikaties van nieuw-klassieke als Bell, Chaunu, Maslow, Wilensky en vooral Inglehart.

Het beeld dat wordt opgebouwd bevat de volgende elementen. Er komt een steeds grotere pluriformiteit, de aandacht voor de rol van minderheden zal groeien, actiegroepen zullen steeds actiever worden en het individu zal zich in toenemende mate los maken van oude collectiviteiten. Daarnaast zal toch ook de schaalvergroting doorgaan door toenemende mobiliteit, nomadisme en internationalisering. De houding ten opzichte van het economische aspect verandert, waarbij meer dan voorheen het accent zal worden gelegd op onmiddellijke consumptie, de investeringsbereidheid voortdurend zal afnemen en de informele economie (het zwarte circuit) in kleinere gemeenschappen in belang zal toenemen. Ten slotte is in het Westen sprake van een sterk vergrijzende bevolking.

Samengevat leidt dat tot een model waarin emancipatie en individuele bevrijding groot geschreven staan. Er is een ontwikkeling van een materialistische naar een post-materialistische samenleving (wat dat laatste zijn zal, bekennen de auteurs blozend, weten zij ook niet precies). De meest significante, misschien wel de meest zwaarwegende zin uit het hele rapport is de volgende: „But behind the economic difficulties, there is the absence of a grand design, that represents the consensus of society“.

Mijn commentaar hierop zou ik als volgt willen samenvatten. In de eerste plaats ga ik met de grote lijnen van dit toekomstbeeld over het algemeen wel akkoord. Zelf zou ik de accenten wat anders leggen. In de tweede plaats moet ik vaststellen dat hier en daar het beeld wat grof blijft en dat men zich soms te zeer heeft beperkt tot de registratie van verschijnselen, die daardoor nodeloos wel eens enigszins het karakter van onontkoombare ontwikkelingen krijgen.

Niet-economische of politieke verschijnselen worden wel wat gemakkelijk gebundeld tot „changing valuepatterns“, terwijl men daarvan juist wel meer zou willen weten. Ik zou meer aandacht willen vragen voor de volgende elementen:

1. de gevolgen van de biologisch-medische revolutie, de veranderende houding t.a.v. geboorte en dood, ziekte en gezondheid;
2. het ontstaan van een, in vergelijking met vroeger, zéér goed onderwezen en geïnformeerde bevolking;
3. de zich voortzettende secularisatie, niet alleen op organisatorisch gebied, maar ook in mentaal opzicht;
4. de sterk toegenomen mobiliteit en daarmee de afgenomen sociale controle;
5. de ondanks alle sektevorming doorgaande schaalvergroting;
6. het veranderend socialisme. Na de tweede wereldoorlog hebben de sociaal-democratische partijen een leidende rol gehad bij het inrichten van de verzorgingsstaat volgens een rationeel socialistisch concept. Binnen het socialisme voltrekt zich nu een klimaatwijziging in de richting van een romantischer, soms populistischer, soms corporatistischer, soms zelfs anarchistischer maatschappijperspectief;

7. het verdwijnen van arbeiders en boeren als meerderheidsgroepen der bevolking;

8. het voortgezette effect van een zich niet met de maatschappij identificerende kunstbeoefening.

Zo staat er dan een heel nieuwe, betrekkelijk ongebonden, gezonde, welvarende, veel zaken vanzelfsprekend vindende, ontwikkelde generatie op aantreden om de Interfutures-scenario's te gaan bevolken. Deze is alweer anders dan de generatie, waartoe de makers van de scenario's zelf behoren: minder ambitieus, maar misschien toch overambitieuze voor een schijnbaar al voltooide wereld. Voor velen hunner verwacht ik een ontwikkeling, waarbij een basisinkomen en een basisopleiding voor hen vanzelfsprekend zijn, los van hun capaciteiten, inzet of tegenprestatie. Als middel om hen te kunnen vangen in de toch onmisbare grotere verbanden kan ik me alleen een soort aantrekkelijk voorgestelde, aan persoonlijke eisen aangepaste, eventueel wat romantisch gemaakte arbeidsdienstplicht voorstellen. Dat *Facing the future* nog refereert aan volledige werkgelegenheid als mogelijkheid heeft me verbaasd. Eerder verwacht ik afschaffing van werkloosheid door een vergaande verandering van de referentiekaders van loonarbeid en werkgelegenheid. Eventuele subculturen moet men niet alleen maar zien als tekenen van individualisering en desintegratie. Ze kunnen, meer dan *Facing the future* aangeeft, een functie vervullen bij identiteitsbepaling en wederzijdse opvoeding tot tolerantie.

Ofschoon ik in mijn beeld van te verwachten veranderingen een stapje verder ga dan het Interfutures-rapport, wil ik niet nalaten te beklemtonen hoezeer, zowel in hun als in mijn opzet, een aantal elementen van de klassieke burgercultuur vrij vanzelfsprekend wordt gecontinueerd. Het Westen blijft individualistisch, actief, inrichtend en ambitieus. Meer dan *Facing the future* ben ik bereid te veronderstellen dat het post-materialisme materialistisch blijft. De moeilijkheden bij het huidige inleveringsbeleid dienen mij meer tot richtlijn dan de algemene uitspraken die men nu hoort van sommige groepen over de inleveringsplicht van vooral andere groepen.

Nog een enkele opmerking over de rol van de staat. Ook ik denk, dat de staatsinvloed groot blijft en nog zal toenemen. Ook ik denk, dat de verzorgingsstaat zonder diepere relatie met natie, volk of cultuur is gedegradeerd tot een bloedeloos herverdelingsmechanisme. Misschien moeten we die vorm van afsterven, mits dat proces redelijk wordt begeleid, leren zien als noodzakelijk om te kunnen leren denken in Europese of mondiale termen.

Afronding: Maar wijfelief, wat deert het ons?

Mijn oordeel over het besprokene zou ik als volgt willen samenvatten. Aantrekkelijk is vooral de wijze waarop *Facing the future* laat zien dat de scenariomethode volwassen is geworden. Er klinkt geen „doomsday“-toon uit op, er wordt geen heilsverwachting in verkondigd, maar het biedt een goed afgewogen weergave van diverse mogelijke ontwikkelingen, die alle hun eigen determinanten en vrijheidsgraden en hun eigen voor- en nadelen hebben. Aantrekkelijk is ook, dat het economische recept ruim wordt opgevat en op goede wijze wordt gerelateerd aan politieke en sociale ontwikkelingen.

Voor een eventuele volgende keer, dat een dergelijke toekomststudie wordt ondernomen, heb ik twee wensen. Ten eerste zou een nog gedetailleerdere behandeling van — als autonoom functionerend erkende — sociaal-culturele ontwikkelingen een belangrijke verbetering kunnen betekenen. Eigenlijk willen de rapporteurs dat ook, zoals blijkt uit de volgende passage: „Our traditional groupings into goods and services or industrial activities and service activities are very illsuited to post-industrial societies. We lack the concepts and even more the data — required for correctly

analysing changes in consumption, in the nature of jobs etc." (blz. 143). Ten tweede lijkt het mij een goede zaak als de scenario's nog iets stoutmoediger zouden zijn om tot uitdrukking te brengen hoe groot de veranderingen zijn, die ons te wachten staan.

Zelf besef ik heel goed dat de combinatie van deze twee punten een interne spanning in zich bergt. Doordat de klasieke maatstaven minder goed bruikbaar blijken, wordt onze wereld ondoorzichtiger en onbegrijpelijker. Hoe kunnen we dan tegelijkertijd tot geprofileerder uitspraken komen over mogelijke toekomst? Daarachter gaat een algemeen cultureel probleem schuil, dat het Westen meer en meer begint te plagen. Lange tijd hebben we gemeend de wereld en de toekomst te kunnen vertrouwen, omdat we dachten de een te kunnen kennen en daardoor de ander redelijk te mogen beheersen. Hoe moet dat nu, zouden we de wereld toch nog kunnen vertrouwen als we het gevoel krijgen, dat we haar minder goed kunnen begrijpen?

Deze vraag krijgt extra reliëf als we het rapport en het daarin voorgestelde, wat directer willen betrekken op Nederland en zijn toekomst. Wat zit er eigenlijk voor ons in? Nederland wordt in het hele rapport nauwelijks met name genoemd. Zoals zo vaak, schijnt het als men Roozendaal is gepasseerd, alsof we niet bestaan. Toch is de analyse die het rapport geeft, ons land op het lijf geschreven; het gaat over het soort verzorgingsstaten, waarvan wij uitge-

sproken het Rijk van het Midden vertegenwoordigen.

Mogelijkerwijs spreekt het rapport veel landgenoten niet zo sterk aan. Zij zijn er b.v. veelal nog niet aan gewend, dat de sociale wetenschap niet alleen analyseert en kritiseert, maar ook al in termen van ontwerpen begint te denken. Wat moet men trouwens denken van de combinatie van het nuchtere vaderlandse calvinisme en de ondertitel van het rapport: „Mastering the probable and managing the unpredictable”. Een dergelijke formulering is wellicht te hoogmoedig voor de mentaliteit van de bewoners van een klein, afhankelijk en kwetsbaar land, dat het veelal heeft gezocht in goede betrekkingen met de grote broers en het handig profiteren van meevallertjes op de wereldmarkt.

Mijn conclusie zou zijn, dat we maar wat meer op Europese schaal moeten gaan denken. Met instemming citeer ik daarom tot besluit het slot van *Facing the future*:

„This report will have achieved its aim if it succeeds in convincing the main active forces in the developed countries to undertake extensive efforts to spread the word about the challenges in the future. Not to develop a sort of resignation to the inevitable, but to generate creative responses. Even if many questions remain unanswered or if some of the points of view expressed are debatable, the work of Interfutures should be the starting point for increased allowance for the long term in the policies of governments”.